

Szétfejlődés a történelem sodrásában

A legújabb kori történelmi események eltérő hatása
a szlovák és a magyar politikai gondolkodásra

Jelen tanulmány egy olyan összehasonlító elemzésre tesz kísérletet, ami műfajilag talán a „történelmi politológia”¹ tárgykörébe sorolható: a szlovákiai és a magyarországi politikai kultúra alakulását vizsgálja összehasonlító módon, történelmi – nagyjából százéves – perspektívában. Ez az összehasonlítás nem kíván ítélni vagy rangsorolni a két ország között, így elkerüli a kérdéses országok közéletének minőségi értékelését is; pusztán szeretné feltárni száz év „kulcsfontosságú eseményeinek” lehetséges eltérő hatását e két politikai közösség gondolkodására.

A mai Szlovákia és Magyarország lakossága 1918-ig egy társadalmat alkotott, ugyanazon politikai keretek között fejlődött. És bár a magyar és a szlovák nemzeti társadalom – főként az elitek szintjén – jelentős strukturális különbségeket is mutatott,² a közös államalakulaton belül rengeteg, társadalomfejlődést befolyásoló közös hatás érte a szóban forgó közösségeket – különösen annak vidéki-paraszti néptömegeit –, így sok kérdésben alapvetően hasonló, „Lajtán inneni” szociálpszichológiai vonást mutattak.³

Mégis, ma e társadalmak politikai kultúrájában szembeűnő különbségeket láthatunk: Magyarországra a politikai polarizáció és tömbösödés jellemző, Szlovákiára pedig a politikai preferenciák fluiditása, a politikai struktúrák labilitása. Meny nyiben lehet ezeket az eltéréseket az 1918 óta bekövetkezett – és a két ország számára sokszor ellentétes előjelű – események hatásainak betudni? Ez lenne a kérdés, amire választ a két ország politikai kultúrájának⁴ összehasonlításával keresünk,

* A szerző a Budapesti Corvinus Egyetem Társadalomtudományi és Nemzetközi Kapcsolatok Karának egyetemi adjunktusa (1093 Budapest, Közraktár utca 4–6., istvan.kollai@uni-corvinus.hu).

1 Csizmadia, 2018.

2 Lásd például a „csonka társadalom” koncepcióját (I. Tóth, 1955–1956), amely szerint a magyarországi nemzetiségi társadalmak nem vagy alig rendelkeztek saját elittel.

3 Itt elég csak azokra az érdekes munkákra utalni, amelyek Európa mentalitástörténeti térképét próbálják felvázolni egy-egy kérdés kapcsán, és sokszor egymástól függetlenül egy általános Kelet–Nyugat törésvonal létezését állapítják meg (sok esetben a Szentpétervár–Trieszt vonal mentén), annak keleti oldalát meglehetősen homogénnek mutatva be (például Hajnal, 1982). Az Osztrák–Magyar Monarchián belül a „Lajtán inneni” területek nemzetiségi törésvonalaktól függetlenül egységes struktúráiról lásd: Gyáni–Kövér, 1998. E két, később különváló nemzeti társadalom közti hasonlóságokat legérzékletesebben talán az összehasonlító irodalomtudomány mutatja be, feltárva a két irodalmi közegnek – és kulturális altalajának – hasonlóságait. Kiss, 2013.

4 A politikai kultúra – mint egyéni habitusoknak az intézményesedését szokások, normák, szabályok révén – definiálását lásd: Almond–Verba, 1965.

jelentősen építve a kérdéssel esetleg hasonló megközelítésben foglalkozó tudományos és esszéirodalomra.

Hogy a történelem valahogyan önsúlyánál fogva hatással van a mára, az régi felismerése – vagy feltételezése – a társadalomtudományoknak. Egymástól meglehetősen különböző szakterületeken merült fel ez a megközelítés. Így például az Annales-iskola történészei által megfogalmazott *longue durée* koncepciója az intézményi tehetetlenségnek, egyfajta sodródásnak a fontosságát hangsúlyozza a közösség politikai cselekvésének forrásaként szolgáló politikai kultúra kialakulásában.⁵ A szociológiában még az *unilineáris* és *evolucionista* elméleteket kritizáló olyan koncepciók, melyek az egyén történelemformáló és intézményalakító erejét jobban hangsúlyozzák, sem tekintenek el a társadalmi intézmények (szokások, normák, szabályok) tehetetlenségi erejétől (*strukturálódás* elmélete).⁶ A közgazdaságtanban a fejlődéseméletekből forrtak ki olyan nagy hatású koncepciók, mint a Nobel-díjas norvég Gunnar Myrdal nevével fémjelvezhető *útfüggőség* teóriája. Érdeemes megemlíteni a filozófiából Karl Poppert, aki rendkívül hevesen kritizálta azt, hogy a totalitárius ideológiák valamiféle történelmi törvényszerűségekben hisznek, de még ő sem zárta ki bizonyos – törvényszerűségeknel puhább – *trendeknek* a lehetőségét. Illetve ami most számunkra külön érdekes: a politikatudományban is hangsúlyos helyet kap, hogy a politikai kultúrát meghatározó törésvonalak (*cleavages*) is évtizedes távlatokban változnak, egymást kioltják vagy egymásra rakódnak.⁷

Miként hasonlítható össze két politikai kultúra?

Ha azt állítjuk, hogy a politikai kultúrának vannak útfüggő, nehezen változó intézményei – szokásai, normái, szabályai –, akkor ezt az állítást úgy is tovább lehet fogalmazni, miszerint a politikai kultúra letéteményesei – lakosság, a választók, a politikát fogyasztók tömegei – hajlamosak a fennálló intézmények újratermelésére „alulról”, keresleti oldalról, például politikai preferenciáik vagy politikai termékek fogyasztása révén. Így a következőkben a magyar és a szlovák választási magatartást hasonlítjuk össze, mégpedig az önkormányzati választások szintjén, ahol a legkönnyebben tudnak megmutatkozni a fennálló politikai kultúrának alternatívát kínáló, kínálati oldali szereplők.

Szlovákiában négyévente rendeznek helyhatósági választásokat (komunálne volby): a 2014 novemberében megtartott helyi választások után a következőre 2018 novemberében került sor. A magyarországi önkormányzati választásokat korábban még nagyjából hasonló időben, 2014 őszén tartották, de az új szabályozásnak megfelelően a következő választásra már egy öt éves ciklus elteltével, 2019-ben került sor, a helyi önkormányzatok mandátumát ugyanis meghosszabbították négyről öt évre.

5 Braudel–Wallerstein, 2009.

6 Giddens, 1979.

7 Lipset–Rokkan, 1967; Róna, 2008.

Kutatási szempontból a Szlovákiában és Magyarországon 2014-ben megtartott helyi választások megfelelő forrást nyújtanak az összehasonlító elemzéshez.⁸

Ezek a választások azért is alkalmasak az összehasonlító elemzéshez, mert a választási törvény mindkét országban egyaránt elismer pártjelölteket és „független” jelölteket (Magyarországon: „független jelölt”, Szlovákiában: „nezávisly kandidát” vagy „NEKA”). Az utóbbiak nem rendelkeznek nyilvánvaló és hivatalos támogatással egyetlen politikai párt részéről sem. Ez lehetővé teszi, hogy összemérjük a nem politikai jelöltek súlyát a politikai jelöltekével. Az, hogy mégis „jelentős torzítások” veszélyével járhat ez a módszertan, abból az ismert választási gyakorlatból fakad, hogy gyakran több politikai erő hathatós támogatásával, de a logóik használata nélkül indulnak az önkormányzati jelöltek. Ez a fajta nem hivatalos támogatás akkor lehet gyümölcsöző, ha a jelöltek maguk népszerűbbek, mint az érintett politikai párt; viszont kutatási szempontból ekkor a jelöltek hivatalos címkei félrevezetőek lehetnek. Ellenkező jelenség is előfordulhat, amikor civil aktivisták őket befogadó politikai pártok választási listáján jelennek meg. Ez nem csupán módszertani probléma, hanem elevenné teszi a dilemmát, hogy bármilyen választás végső soron politikai keretein belül beszélhetünk-e valódi „civil szféráról”. Néhányan azt mondják, hogy a valódi civil, nem kormányzati szervezetek (NGO) aktivistáiban és a „magas politikában” nem lehet semmi közös, és ha valaki politikai pozícióért indul, az a civil eszmék feladását jelenti. E nézőpont szerint a „polgári jelölt” oximoron, és az NGO-háttérrel rendelkező jelöltek leginkább választott szakmájuk „árulóinak” tekinthetők.⁹ A fenntartások ellenére feltételezhető, hogy a párthoz tartozó és a párton kívüli jelöltek sikerének összehasonlítása jó közelítést nyújthat arra vonatkozóan, hogy mekkora igény mutatkozik új narratívákra a már intézményesült politikai narratívával szemben.

Az önkormányzati választások adatait illetően azt látjuk, hogy a független önkormányzati jelöltek súlya Szlovákiában számarányukat tekintve Magyarországhoz viszonyítva nagyobb. 2014-ben 1104 párton kívüli polgármestert választottak a szlovák önkormányzati választásokon, ami az összes polgármesterei tisztség több mint egyharmadát (37,95 százalék) jelenti; ez az arány Magyarországon sem alacsonyabb. Különbség a posztok struktúrájában mutatkozik: Magyarországon a függetlenek szinte kizárólag a kis települések és a falvak független polgármestereiből kerültek ki. Eközben Szlovákiában a nagyobb települések és a nagyvárosok tanácsaiban erős civil jelenlét figyelhető meg: a szlovák főváros egymaga 12 megválasztott

8 Magyarországon: 2010. évi L. törvény a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek választásáról. Szlovákiában: A helyhatóságok önkormányzati választásáról szóló 346/1990 sz. törvény. Az összehasonlító elemzés céljaival összhangban az önkormányzati választások intézményi különbségeit fel kell ismerni, mivel ezek a körülmények befolyásolhatják a civil vagy politikai jelöltek esélyeit. Az érintett országok választási törvényei nem fejlődtek jelentősen másképp: a polgárok az önkormányzati képviselőket/tanácsokat és a polgármestereket is választják. Ezen túlmenően a fővárosok lakosai kerületi polgármestert és főpolgármestert is választanak.

9 Szlovákiában a tudományos szakirodalomban folyó vitákon túlmutatóan is találkozhattunk ezzel a dilemmával, amikor a 2018. tavaszi kormányellenes tüntetők (a „Tisztességes Szlovákiért” mozgalom tagjai) úgy döntöttek, hogy részt vesznek a következő önkormányzati választásokon. A reakciók meglehetősen sokrétűek és ellentmondásosak. Lásd a vitát a *Denník N.* című újságban, például: Čikovský, 2018.

„NEKA” jelölttel büszkélkedhetett, akik a 45 tagú helyi tanács közel egyharmadát adták. Ez az arányszám Szlovákia második legnagyobb városában, Kassán még magasabb: 18 független jelölt a 41 tagú tanácsban, aminek eredményeképpen a kassai önkormányzat legnagyobb frakcióját a függetlenek alkotják. Ráadásul rengeteg független jelölt van a nagyobb szlovák városok képviselő-testületeiben, sok helyütt polgármesteri tisztségeket is betöltenek. Ennek eredményeként 2014–2018 között a nyolc megyei központnak 115 független tagja volt Szlovákiában, ami a helyek 43 százalékát tette ki.¹⁰ Magyarországon ez a tendencia alig, vagy máshogy érzékelhető: 2014-ben mindössze 68 független jelöltet választottak meg képviselőnek a tízezer főnél nagyobb lakosú magyar városokban, ami csak néhány százaléka a képviselő-testületi tagoknak. A budapesti önkormányzatnak, akárcsak a korábbi választásokat követően, nem volt 2014-ben független képviselője; a megyeszékhelyek polgármesterei mind politikai pártokhoz tartoztak.¹¹

A szlovákiai politikai attitűdök vizsgálhatók a nagyvárosok élére kerülő vezetők karrierútja alapján is. Pozsony városában a 2014-es önkormányzati választásokat a jelentős pártkötődéssel nem rendelkező (egyébként szabadidejében magyarul is tanuló) Ivo Nesrovnal nyerte meg, majd 2018-ban őt Matus Vallo személyében egy olyan parlamenten kívüli párt jelöltje győzte le, amelynek támogatottsága akkor csupán pár százalékos volt. Sem a 2014-es, sem a 2018-as fővárosi megmérettetés nem egy az egy elleni párharc volt, hanem a két végső befutó mellett még jelentős támogatottsággal rendelkező további jelöltek vetélkedtek; azaz nem alakult ki valamiféle nagypolitikai vagy ideológiai tömbösödés. Ezzel szemben a budapesti főpolgármesteri választásokon olyan politikai jelöltek arattak győzelmet mind 2014-ben, mind 2019-ben, akik mögött komoly pártinfrastruktúrák álltak. Karacsony Gergely 2019-es budapesti győzelme is ilyennek tekinthető, mivel számos pártközpont közös koordinációja, egyeztetése állt jelölése mögött, és maga is korábban megjárta a parlamentet (illetve miniszterelnök-jelölt is volt).

Igen sokatmondó Nagyszombat – Szlovákia ötödik legnagyobb városa – polgármesterének a története is: egy helyi civilből és környezetvédelmi aktivistából lett polgármester 2014-ben, annak ellenére, hogy csupán az interneten kampányolt, és csak egyetlen óriásplakátja volt. Az akkor 32 éves Peter Bročka addig zöldaktivistaként volt ismert, aki nagy elánal dolgozott a zöldterületek fejlesztéséért és a kerékpáros kultúra népszerűsítéséért – mindez végül elegendőnek bizonyult a „hivatalos” baloldali és jobboldali jelöltek legyőzéséhez a választásokon.¹²

10 A független jelöltek száma 2014-ben a megyeszékhelyeken (zárójelben a képviselő-testület létszáma): Pozsony 14 (a 45 fős testületben), Nagyszombat 15 (31), Zsolna 17 (31), Kassa 18 (41), Nyitra 8 (31), Eperjes 9 (31), Trencsén 20 (25), Besztercebánya 14 (31).

11 Hasonló eredményekre jutunk, ha a 2018. évi szlovákiai önkormányzati választást hasonlítjuk össze a 2019. évi magyarországival. A magyarországi megyeszékhelyeket ekkor vagy a kormánypártiak, vagy az ellenzéki koordináció jelöltjei szereztek meg, míg Szlovákiában öt megyeközpontban is olyan függetlenek nyertek, akiknek több (párt- vagy független) jelölttel kellett megbirkózniuk.

12 Peter Bročkat a szavazók akkora hányada támogatta, mint a baloldali és a jobboldali jelöltet összesen. „A szlovák választók önkormányzati szinten a független jelölteket vagy a pártpolitikától távolságot tartó szervezeteket részesítik előnyben (sic!).” (Horváth–Šebík, 2015. 105.) A korábbi helyi választások során lényegesen kevesebb független jelölt jutott be a testületekbe, de jellemzőek voltak a „pragmatikus koalí-

Az önkormányzati választásokból tehát egy olyan szlovák politikai kultúra rajzolódik ki, amely kevésbé fogékony a tág, ideológiai sémákban értelmezhető narratívákra. Ugyanerre mutat az, hogy Szlovákiát már többször irányította egészen különböző ideológiát képviselő pártok által kötött szivárványkoalíció,¹³ és a választók ezeket a pártokat e lépésük miatt nem büntették meg. Először 1998-ban alakult egy széles szivárványkoalíció a baloldali, a polgári-liberális és a konzervatív-keresztény pártcsaládokhoz tartozó pártokkal, majd a pártok többsége 2002-ben is, az újabb választásokat követően koalíciós kormány tagja lett.¹⁴ 2010-ben ismét létrejött egy hasonló szivárványkoalíció, de az mandátumát a belső feszültségek miatt már nem tudta kitölteni. A 2016–2020 között hivatalban lévő kormányt is három olyan párt alkotta, amely az Európai Parlamentben három különböző frakcióhoz tartozik.¹⁵ Mindez rámutat arra, hogy a szavazók nem követeltek meg erős ideológiai sémakövetést a pártjuk részéről.

A magyar politikai kultúra ezzel éles kontrasztban áll: a kommunizmus bukását követő nyolc magyar parlamenti választás alkalmával kizárólag vagy nemzeti-konzervatív, vagy baloldali-liberális erők alkottak kormányt; a jobb- és baloldal közötti törésvonal teljes mértékben meghatározó volt a kommunizmus bukását követően.¹⁶

Nehezebben mérhető az „ideológiai sémák iránti igény” a politikai téren kívül, a nyilvános diskurzusban, például az újságírás területén. Mindazonáltal néhány szembeötlő különbség itt is kimutatható. Szlovákiában vannak olyan befolyásos politikai újságok, amelyek különböző ideológiai vonulatok olvasztótégelyének tekinthetők: a legbefolyásosabb politikai napilapot, a *SME*-t [„mi vagyunk”] korábbi főszerkesztője, Martin M. Šimecka szerint jobboldali-liberális attitűd jellemzi. A vezető politikai hetilap, a *týždeň* is hasonlóan plurális profilt épített kereszténydemokrata, neokonzervatív és liberális tárcaíróival.¹⁷ A piaci tendenciák azt mutatták, hogy a „szivárványos újságírás” találkozott a termékek fogyasztóinak az igényeivel. Eközben Magyarországon a centrista médiaportfólió létrehozására tett kísérletek sokáig nem feleltek meg a piaci keresletnek, azaz a közígyének. Ilyen kifejezetten centrista vagy „szivárványos” politikai folyóirat elindításának közvetlen kísérlete a

ciók”, az ideológiailag ellentétes oldalak közötti szövetségek, illetve az együttműködés a parlamenti és a nem parlamenti pártok között.

13 Bakke–Sitter, 2005.

14 Staroňová–Malíková, 2003. A második nagykoalícióban (2002–2006) a korábbi baloldali tag (Demokratikus Baloldal Pártja, SDL) helyébe – a parlamentből való kiesését követően – a liberális Új Polgári Szövetség (ANO) lépett. A második koalíciót egyes kutatók már jobboldali koalíciónak tekintik.

15 A pozsonyi kormánykoalíció három parlamenti pártból áll. Az Európai Parlamentben a vezető Irány – Szociáldemokrácia (Smer – sociálna demokracia) a Szocialisták és Demokraták Progresszív Szövetsége elnevezésű képviselőcsoporthoz csatlakozott, a Most–Híd az Európai Néppárt tagja, a harmadik kormányzati erő (Szlovák Nemzeti Párt) egyetlen képviselője 2009–2014 között a radikális, UKIP által vezetett Szabadság és Demokrácia Európája frakciónak volt a tagja.

16 Körösiényi, 2012; Tóka, 2005. Körösiényi tanulmánya nemzetközi összehasonlításra utal, amely szerint Magyarország a kutatásban részt vevő 19 ország közül az egyik legnagyobb ideológiai polarizációt mutatta.

17 A *týždeň* tárcaírói között több erős és deklarált politikai elkötelezettséggel rendelkező közszereplő is feltűnt. Peter Zajac 2010–2012-ben egy kis, Amerika-barát neokonzervatív párt képviselőjeként működött a szlovák parlamentben. František Mikloško a szlovák kereszténydemokrata mozgalom szimbóluma. Lucia Piušši ismert énekes, alternatív színházi tag és progresszív tematikájú könyvek szerzője.

Magyar Hírlap (és Echo Tv) elindítása volt 2005-ben, ami eredetileg a „centrista” közönséget célozta meg. Miután a centrista vonulat nem hozott komolyabb áttörést, a portfólió tulajdonosa a magyar nyilvánosság radikális szegmense felé irányította a lapot.¹⁸

Hasonlóképpen sikertelen volt az *Index.hu* korábbi főszerkesztőjének, Dudás Gergelynek a kezdeményezése, aki közszereplők támogatásával és jelentős közadakozásra számítva olyan politikailag független médiatermék elindítására tett kísérletet 2017-ben, ami az elképzelések szerint az ideológiák közti törésvonalak áthidalására lett volna hivatott. A kampány látványos kudarccal zárult, miután a célként kitűzött alaptőke 12 százaléka gyűlt csupán össze.¹⁹ Szlovákiában mindezzel szembeállítható a *Denník N* története, melyet a *SME*-ből kivált újságírók alapítottak (miután ott egy zavaros háttérűnek és politikai strómannak tartott tulajdonos bukkanat fel), és amely hamar rendkívüli befolyásra, illetve komoly olvasótáborra tett szert. Jelenleg már Csehországban is működik saját napilapjuk, illetve magyar podcastot is indítottak.

Annak érdekében, hogy magyarázatot találjunk az eltérő szociokulturális attitűdökre, a következőkben megvizsgáljuk e két politikai kultúra történeti fejlődési útjait, mivel hosszú távú perspektívában a polgárok jelenlegi magatartása részben tükrözi a politikai kultúra fejlődését.

Nemzeti emancipáció versus individualista emancipáció a magyar politikai gondolkodásban

Ami a magyar politikai kultúra fejlődését illeti, a 20. század egy kis túlzással a 19. század egyik legfontosabb politikai hagyományának, a nemzeti liberalizmusnak az összeomlásával kezdődött. A liberalizmus ekkor többek között a nem magyar állampolgárok emancipációját is magában foglalta volna a politika demokratizálása révén. A 19. század folyamán azonban lassan nyilvánvalóvá vált: egy ilyen változás a magyar kulturális, gazdasági és társadalmi struktúrák gyengülését eredményezte volna. A 19. századi magyar nemzeti liberalizmus még nem volt tisztában ezzel a növekvő önellentmondással; a magyar himnusz szerzője abban az időben őszintén jellemezte korának küldetését a „haza és haladás” jelszóval. Ahogy a Kárpát-medencében az idő múltával kezdtek megerősödni a nemzetiségi mozgalmak, úgy a tömegek emancipációjának individualista útját szorgalmazó liberális és kollektivisták útját hirdető nemzeti gondolkodás ellentmondása egyre nyilvánvalóbbá vált a magyar közéleten belül. Úgy is mondhatni, hogy az emancipációs – vagy más néven: a Nyugathoz történő felzárkózási – elképzelések szembekerülése alakított ki egy

¹⁸ Barta, 2008.

¹⁹ A *Politis.hu* kampányának weboldala: <https://www.indiegogo.com/projects/politis-hu-kell-egy-ujtag#/>. A „szivárványos” újságírás felé való elmozdulás jelei leginkább a jobboldali pártlapcsaládról lehasadt *Magyar Hang* esetében látszódnak, amely a kormányzati ellenszélben egy meglehetősen sokszínű, leginkább szubkulturálisnak nevezhető lapként jellemezhető.

olyan tartós törésvonalat, ami bár tükrözhetett társadalmi struktúrákon belüli érdek-konfliktust is (például tőkés-munkás osztályellentétet), attól mégis függetlenül, mint értékita öröklődött tovább.²⁰ A nemzeti liberalizmus – mint a 19. század magyar politikai mozgalmi mögött meghúzódó vezérelv – halványulni kezdett, egész addig, míg a 20. század hajnalán a pártrepresentációja is látványosan összeomlott.²¹ Az ezt követő fejlemények és történelmi események, cezúrák valójában nem megtörték, hanem inkább újratermelték, újraaktualizálták a „haza vagy haladás” törésvonalat.²² Sőt a tömegek emancipációjának kollektivista-individualista törésvonalára ráakódott, ráilleszkedett egy, a nyugati világrendhez való viszonyulást tükröző tradicionalista-modernista törésvonal.²³ Pedig nem volt történelmi szükségszerűség a 20. században, hogy a nemzeti emancipáció szkeptikussá váljon a nyugati modernitás eszméivel – erre éppen Szlovákia lesz a példa. A nemzeti emancipáció magyar programja azonban nem talált – illetve a Horthy-kor második felében nem is keresett – tartós szövetségeseket a nyugati világrenden belül (ellentétben a szlovákkal), így a két törésvonal (nemzeti vs. egyéni emancipáció; tradicionalizmus vs. modernizmus) könnyen egymásra rakódott.

Így, mint arra egy elemző már jóval később, a harmadik évezredben rámutatott, „ritka történelmi pillanatoktól eltekintve (...) ez a két elv egymással szembe kerülve fejtette ki hatását”.²⁴ Mindennek eredményeképpen a tradicionalista-kollektivista versus modernista-individualista sémák²⁵ dichotómiája a magyar diskurzusban saját nyelvezettel rendelkezik, melyet még az is ismer és használ, aki magát politikailag közönyösnek tartja. A történelemtankönyvekből például mindenkinek ismertek a 18. századi függetlenségpárti kurucok, akik sajátos ellentétpárt alkotnak azokkal a labancokkal, akik – nagyon leegyszerűsítve – készek feláldozni a függetlenséget a fejlődésért cserébe. A kuruc-labanc ellentétpár a későbbi történelmi időszakokban is komoly jelentőséggel rendelkezett, folyton aktualizált tartalommal

20 A törésvonalakra vonatkozó szakirodalom is számon tartja a társadalmi érdekkonfliktusoktól függetlenül alakuló érték-konfliktusok lehetőségét (a törésvonal-elmélet összefoglalását lásd: Róna, 2008).

21 Horváth–Techet, 2012; Gerő, 2000.

22 Ezt a jelenséget nevezi a törésvonal-elmélet *realignment*-nek. Róna, 2008.

23 A vörösteror és a fehérterror rövid, de traumatikus korszakai (1919–1921) az individualista és a kollektív emancipációt szorgalmazó ideák (leegyszerűsítve: a baloldal és a jobboldal) emlékezetkultúrájában egyaránt a vértanúság koraként manifesztálódtak. A Horthy-korszak revíziós politikai agendája a kollektív emancipáció jegyében formálódott, de ez az individualista emancipáció ideájának a háttérbe szorításával párosult (a politikai részvétel korlátozása, numerus clausus, majd zsidótörvények). Mivel e politika érvényesítésének ára az ország háborúba sodródása volt a tengelyhatalmak oldalán a modern nyugati értékrend képviselőivel szemben (Romsics I., 2012), így az emancipáció kollektív (nemzeti) és individualista sémája közötti törésvonal egyre erősebben illeszkedett rá a tradicionalista-modernista törésvonalra. Ezt az illeszkedést tovább erősítette a Kádár-korszak, amikor a társadalmi emancipáció kollektív (nemzeti) érdekek mentén történő sémáját tradicionalistának és elavultnak minősítették, olyan valaminek, ami akadályozza a társadalmi fejlődést és a modernizációt. E tradicionalizmusellenesség sajátos modernizációs kísérlettel is párosult: a társadalmi-gazdasági struktúrák tisztán materialista modernizálásával, kulturálismentális konvergencia nélkül (Tőkés, 1996; Szalai et al., 2003).

24 Márkus, 2009. 127.

25 Ideológiák helyett inkább a politikai kultúrát meghatározó sémákról beszélünk, mert sokszor nem az ideológiai következetesség, hanem inkább ideológiai üresség jellemzi az egyes megnyilvánulásokat.

megújult,²⁶ és elsősorban az osztrák–magyar kiegyezés óta szolgál a közvéleményt eligazító sematikus koordináta-rendszerként.²⁷

A két világháború között a népi-urbánus ellentétpár uralta a közbeszédet, amit Szabó Dezső, Németh László és más népi írók fogalmaztak meg. Ez tovább erősítette a kollektivista-individualista törésvonal ráilleszkedését a tradicionalista-modernista törésvonalra: Németh László szerint nem a magyarországi török hódítás volt az ország fő tragédiája, az csak elterelte a figyelmet a német–Habsburg gyarmatosításról.²⁸ A népi írók, miközben megújították a magyar agrárvilág kutatását, a vidéki világot a modern, „nyugatos” városi világ ellenpárjaként értelmezték. Mivel a városi középosztályt nagymértékben a zsidó származású polgárság alkotta, a népi-urbánus vitát az antiszemitizmus vádja, illetve a magyar érdekekhez való hűtlenség vádja mérgezte meg, és ilyen formában maradt fenn máig a magyar közbeszédben.²⁹

De vajon tényleg a korábbi korok történelmi megosztottságai írják a 2010-es évek önkormányzati választásainak mintázatát? Nyilván valamiféle közvetlen hatás aligha lehet igaz: a kortárs politikai kultúra nem a korábbi évtizedek történelmi eseményeinek és szociokulturális tendenciáinak *közvetlen* eredménye. Az összes történelmi mérföldkő, a rendszerváltás, az azóta lezajlott választások és a politika „erős emberei” – elsősorban a miniszterelnökök – személyisége mind alkalmat kínálhatnak a közbeszéd ezen kontúrjainak újrarajzolására. Mindazonáltal a *közvetett* összefüggés fennáll: a politikai kultúra intézményesedése magában hordozza az út-függőség esélyének növekedését. Így például a politikai pártok, a média és általában a közélet tágan értelmezett aktorai egyszerre maguk is e politikai kultúra termékei, miközben tovább is örökítik ezt a politikai kultúrát. E továbbörökítő hatás, a törésvonalak intézményesültsége azért válhatott erőssé Magyarországon, mert a társadalmi emancipáció kollektivista és individualista sémája szembekerült egymással, és erre ráakódott a tradicionalista-modernista törésvonal is. Szlovákia a példa arra, hogy a kollektivista és individualista sémák nem szükségszerűen kerülnek szembe egymással, és azok nem szükségszerűen illeszkednek rá a tradicionalista-modernista törésvonalra.

26 Szekfű, 1920; Romsics G., 2010. Szekfű meglátása szerint egyesek Magyarország Osztrák–Magyar Monarchián belül meglévő alkotmányos függetlenségét hangsúlyozták, mások csak az ország gyarmatosításának gyakorlatára hívták fel a figyelmet, és mindkét fél elfogult egyoldalúsággal próbálta meg szabályozni a dolgokat. Szekfű, 1920. 42.

27 Bozóki, 2013.

28 Szabó, 1935; Németh, 1989.

29 A mérgező hatás példajaként lásd a magyar történészek közötti vitát Trianon és a soá kérdésének traumatikus súlyáról és szerepéről (Kovács, 2015).

Nemzeti és társadalmi emancipáció Szlovákiában

A magyar politikai kultúra egyes rétegeihez hasonlóan a szlovák szavazók attitűdje is értelmezhető a *longue durée* perspektívájából. Az Osztrák–Magyar Monarchia korszakában a szlovák értelmiségnek kétszeres traumát kellett elszenvednie: a kollektív (nemzeti) és az individuális (demokratikus) emancipáció hiányának traumáját.³⁰ Ez természetes kölcsönös megtermékenyítést eredményezett a demokratikus és a nemzeti fejlődés ideái között: Dušan Kováč, a szlovák akadémiai élet vezető személyisége úgy vélekedik, az Osztrák–Magyar Monarchia korában kialakult szlovák nemzeti agitáció a demokratikus agitációval összekapcsolódott, így hozzájárult a politikai napirend demokratizálásához: „A nemzeti programokban egymás mellett létezett a nemzeti tudatosság a polgári jogok alapelveivel.”³¹ Még a nemzetépítés és az etnocentrikus gondolkodásmód iránt elméletben kritikus gondolkodók is integrálták nézeteiket a nemzeti túlélésre vonatkozó valamiféle elemi igénnyel. Aki a tradicionalizmust kritikusan értelmező értelmiségiek közül ezt nem tette – mint Samuel Štefanovič és Ján Lajčiak –, a saját közössége gyakorlati érdekei (valamiféle „nemzeti harc” kényszerű vállalása) és a saját nacionalizmussal szembe fordított ideái közötti ellentét nyomása alatt sokszor az önkéntes magány kényszerű útját választotta.³²

Ez nem azt jelentette, hogy a szlovák nyilvános diskurzusban teljesen hiányoztak volna a viták a modernizáció és a tradicionalizmus kérdéseiről. Ezek a viták azonban fékezettek voltak, korlátozott szociokulturális hatással rendelkeztek, hiányzott belőlük az az erős szimbolizmus és kódrendszer, amelyet a mai szlovák társadalom felidézhetne és újratermelhetne, és jellemzően csak arra az általános ideára szorítottak, hogy egy nemzeti-kulturális kisebbséget nemzetté alakítsanak. Ez az oka annak, hogy a téma egyik mai szlovák szakértője, Tibor Pichler ezt a vitát legfeljebb egyfajta lefajtott, „szlovák nacionalizmuson belüli kultúrharcnak” nevezi.³³

Ezt a kevésbé ideologizált politikai kultúrát tovább táplálta az elit és az értelmiség alacsony szintű urbanizáltsága. Noha áthatották őket a modernizációs elképzelések, erőteljesen rurális háttérűek voltak.³⁴ Szimptomatikus történet például Pavol Országh-Hviezdoslavé, aki a gyorsan iparosodó Miskolcra hazatérve elvonult az árvai hegyekbe, ahol megfogalmazta magában a szlovák irodalomnak azt a programját, amely egyszerre jelentette a kultúra megőrzését és modernizálását. Vagy említhetjük megint a társadalomtudós Ján Lajčiakot, aki Budapestről, a szlovákok számára szimbolikus asszimilációs metropoliszból egy kis észak-szlovákiai faluba költözött Liptó környékére, hogy ott fejezze be munkáját. Ezekre a momentumokra

30 Zajac, 1997.

31 Kováč, 2009. 273–274.

32 Chmel, 1975.

33 Pichler, 2011. 93–95., 99., 108. Tibor Pichler Bohdan Pavlů „konzervatív és progresszív nacionalizmussal” foglalkozó munkáira is hivatkozik, aki azt állította, hogy „a nemzeti fejlődés előfeltétele a politikai szabadság, a demokrácia”. Pichler, 2011. 99.

34 Zajac, 1997.

épül a „falú mint ellenpólus” olyan tézise, amely mégsem jelent feltétlenül anti-modernizmust.³⁵

A szlovák közélet legbefolyásosabb és legélénkebb központja a Monarchia idején Turócszentmárton parányi városa volt, amely a történelmi Magyarország egyik legkisebb megyei központjaként adott helyet mind a tradicionálisabb, mind a modernistább szlovák értelmiségi köröknek. Az első világháború után ennek a vidéki értelmiségnek aztán lehetősége nyílt a városok „nemzetiesítésére”, miközben az újonnan magukévá tett nagyvárosi atmoszférát saját hagyományaiknak megfelelően alakíthatták. Ennek eredményeképpen a korai szlovák városi terek nem álltak távol a vidéki légkörtől, és nem vált meghatározóvá a mérgező város-vidék ellentét. Ehelyett egyfajta „rurális urbanizmus” győzedelmeskedett, és ahogy az ismert szlovák történész, Dušan Škvarna megállapítja, a modern szlovák kultúrát azóta is „erősen plebejus jellegű, konzervatív elvek” alkotják még a környező országokkal összehasonlítva is.³⁶

Mindezekon túl, a világháborúkat követő szlovákiai kommunizmus – ellentétben a magyarországgal – nem mélyítette el a modernizáció és a tradicionalizmus közti törésvonalat, mivel egyszerre hordozott magában kommunista modernizációs elemeket (például a még a két világháború között is „éhező völgyek” fejlesztése) és nemzeti emancipációs elemeket (mint a városok magyar jellegének végleges megtörése, a szlovákok világháborús szereplésével kapcsolatos vádak tabuá tétele, a cseh országrészekhez mért gazdasági felzárkóztatás). Így a korai kommunista évtizedekre a szlovákok úgy tekintettek, hogy azok hozták el a „civilizációs fellendülést”, és ez a felfogás mélyen beleégett a következő generációk nyilvános emlékezetébe is. A felmérések szerint a szlovák válaszadók 80 százaléka utólag visszatekintve is pozitívan értékeli a kollektivizálás következményeit, és ezt az időszakot 73 százalék a vidéki térségek életszínvonalának növekedésével, illetve 69 százalék a kulturális fejlődéssel társítja.³⁷ Ez a fajta modernizáció nyilván távol állt a nyugatias értékrendhez való közeledéstől, és kifejezetten antiliberalis propagandisztikus közeg vette körül, ami így „atipikus diszharmóniát” eredményezett a modernizáció gondolata és a liberális értékek felvállalása között.³⁸ Viszont nem okozott komolyabb törést a modernizmus és a tradicionalizmus között.

A csehszlovák kommunizmus 1968 utáni korszaka sem vált olyan megosztó emlékezetvitákkal telítetté, mint a Cseh Köztársaságban, mert a prágai tavasz leverése („normalizáció”) az ikerállamiság föderatív modelltörténő átalakításával – azaz megint csak a nemzeti emancipáció felé tett lépéssel – párosult. Nem véletlen, hogy a szlovákok több mint kétharmada ezekre az évtizedekre utólag a csehekkel szembeni nemzeti emancipáció koraként és az állami szervezetben erősödő

35 Škvarna, 2001.

36 Škvarna, 2001. A nem szlovák városi terek nemzetiesítésével kapcsolatban lásd: Gašpar, 1969. A fentebb említett Tibor Pichler Dominik Tatarákára – a kommunizmus idején a disszidensek vezető személyisége és az 1989 utáni politika közös ideológiai minimumának meghatározója – „városi ruralistaként” hivatkozik (Pichler, 2006).

37 Pekník, 2006. 38.

38 Škvarna, 2001. 261.

szlovák politikai jelenlét révén a fejlődő nemzeti öntudat időszakaként tekint.³⁹ Mindennek fényében nem véletlen, hogy a Vörös Hadsereg más közép-európai országokban az elnyomás szimbólumainak tekintett műemlékei Szlovákiában nem tűntek el teljesen, és még mindig meghatározó hányadát képezik a katonai emlékműveknek.⁴⁰

Szlovákia történelmét áttekintve, ismét felvethető a kérdés: vajon az említett évszázados politikai tendenciák jelenthetnek-e közvetlen magyarázatot a kortárs szlovák közélet attitűdjére? A válasz – a magyar attitűdöt tárgyaló részhez hasonlóan – a szlovák attitűdöket egyszerre reprezentáló, de ezáltal újratermelő intézmények továbbörökítő szerepében rejlik. A nemzeti és a demokratikus emancipáció közti könnyű átjárás hagyománya és a csekély mértékben átideologizált politikai kultúra segítette ugyanis kormányra 1998-ban azt a szivárványkoalíciót, amely magában foglalta a kereszténydemokratákat (KDH), a Nyugat-orientált baloldaliakat (SDL) és a piacorientált polgári liberális centrumot (SDKU), amely politikai formáció – némi módosítással 2002-ben, amikor a baloldaliak helyére a liberálisok érkeztek – kialakította Szlovákiának a NATO-ba, az Európai Unióba és végül az euróövezetbe vezető útját.⁴¹ (Az egész szivárványkoalíció nem lett volna működőképes a mindvégig, nyolc évig biztos támaszt jelentő Magyar Koalíció Pártja nélkül.) Ennélfogva a „ruralizáló urbanizmus” és a „tradicionális modernizmus” kulturális kódja konkrét politikai és közéleti eredményekben materializálódott – azaz újratermelődött, újabb generációknak vált életélményévé.

Mindezzel együtt két okból is nagy túlzás lenne rózsaszínűre és problémamentesre festeni Szlovákia közéletét. Az egyik ok az, hogy az EU-csatlakozás óta több jel mutat arra: a nemzeti-szociális emancipációs idea kifulladt, és az Európában akár hagyományosnak is tekinthető – valójában egyre erősebb tribalista vonásokat mutató – ideológiai megosztottság begyűrűzik, megjelenik. Így bár a szivárványkoalíció 2010-ben ismét hatalomra jutott, ez a politikai konstelláció már a ciklus közben szétesett, részben tipikusan szubkulturális vagy szimbolikus – például a marihuánafogyasztásról vagy az abortuszról folytatott – ideológiai összetűzések miatt. Szimptomatikus az is, hogy a *.týždeň* hetilaptól a konzervatív újságírók kiléptek, hogy egy kifejezetten keresztény-konzervatív médiafelületet hozzanak létre (*Postoj.sk*), a *SME* napilapot pedig egy erősen liberális ideológiájú „kemény mag” hagyta ott, hogy elindítsák a *Denník N* című újságot. A másik ok pedig az, hogy a nemzeti és a demokratikus emancipációt egyszerre hirdető politikai gondolat igazából sosem szerzett meggyőző fölényt az olyan populista-nihilista erőkkal szemben, amelyek végső soron éppen a szlovák közélet kevésbé ideologizáltságából táplálkoztak. Így míg Magyarországon a *kulturkampf* jelensége, Szlovákiában az ideológiai közöny vált történelmi tehertétellé.

39 Pekník, 2006. 52.

40 Bartlová, 2007. 158.

41 Bútorá, 1997.

A „kulturharc” és a „közöny” kulturális kódja

Mivel a „kulturális kódok” sokrétű hatást gyakorolhatnak egyidejűleg a társadalom különböző alrendszerére – a gazdaságra, a kultúrára vagy a politikára –, a magyar és a szlovák kulturális kódok párhuzamos elemzése nem jelentheti normatív megítélésüket vagy rangsorolásukat. A civil aktivizmus mozgásterének szempontjából nézve például, a magyar közélet ideológiai és politikai sematizmusa az új kezdeményezések számára folyamatosan a politikai címkézés veszélyét, egy fojtogató légkört jelenít meg.⁴² Szlovákiában viszont a pártstruktúra vált oly mértékben képlekennyé a politikai kultúra fogódzóinak gyengesége miatt, hogy az könnyen utat nyit kalandoroknak, próba-szerencse alapon befutó pártoknak és eklektikus képződményeknek, az ország kormányozhatóságát újra és újra veszélybe sodorva. Így nehéz lenne a két ország politikai kultúrája között mérleget vonni, inkább egy-egy kérdésben foglalhatunk állást egyik vagy másik kultúra előnyei mellett. De ennek a tanulmánynak nem is ez az elsődleges célja, hanem a különböző politikai kultúrák történelmi gyökereinek bemutatása, a kulturális szétfejlődés folyamatának feltárása.

Mindenesetre mind a szlovák, mind a magyar attitűdöket akadémiai vagy közéleti kritika kíséri mindkét országban. Magyarországon a fent ábrázolt megosztottság és az ennek részeként jelentkező „pártokrácia” (túlpártosodás)⁴³ régóta kritika tárgya vitairatokban, tanulmányokban, a kortárs irodalomtól a politikatudományokig ívelő elemzésekben (ezek részletes bemutatásától itt eltekintünk). De a szlovák értelmiség is kritikus a szlovákiai politikai kultúrával szemben. Martin M. Šimečka ismert közíró megfogalmazását magyarra átültetve talán a „közöny kódjának” lehet ezt nevezni, amit a publicista vitriolos szavai szerint a szlovákok hegyvidéki hazájukból titkos közös szokásként hoztak magukkal. Tudományos elemzések a „közömbös polgárok” számosságát sokszor – jelen tanulmányhoz hasonlóan – történelmi perspektívából magyarázzák, és Szlovákia kiszolgáltatott, sodródó helyzetére vezetik vissza: „Egészen a kommunizmus bukásáig polgáraink nem tudták saját maguk önállóan értékelni sem a politikát, sem a történelmet, sem pedig valós körülményeiket.”⁴⁴

Eszerint az önálló állami lét hiánya is folyamatos felmentést ad a történelmi sorsfordulókban való állásfoglalásban. A kortárs szlovák író, Pavel Vilikovský maliciózan ugyanezt mondja: a szlovák társadalom „örök ártatlanságra ítéltetett”.⁴⁵ Olga Gyárfášová „antiheroikus történelemtudatnak” nevezi ezt; szerinte belevésődött a szlovák társadalom „kulturális kódjába, hogy sorsát mások határozzák meg”.⁴⁶ Mások nem ennyire megengedők: Daniel Pastirčák a politika által felhasznált és újratermelt „bosszantó kulturális nihilizmusról” beszél,⁴⁷ Milan Šútovec

42 Márkus, 2009. 125. A szerző szerint „a kulturharcra torzuló kultúraalapú politika” akadályozta a racionális és kooperatív politikai cselekvést, és okozza Magyarország „szuboptimális gazdasági teljesítményét”.

43 Ágh, 1998.

44 Plávková, 2017. 21–22.

45 Vilikovský, 1997.

46 Gyárfášová, 2014. 447.

47 Pastirčák, 2013. 479.

ugyanazt „értékek abszurd katyvaszaként” (szlovák nyelvhasználatban: gulyásaként) írja le,⁴⁸ Pavol Lukáč, a szlovák posztkommunista politikai gondolkodás tudományos kutatója pedig a szlovák elitet provincionalizmusaként definiálta ezt.⁴⁹

A posztszocialista évtizedekre jellemző szlovák és magyar politikai attitűd – a jelenleg is zajló átstrukturálódások, változások jelei ellenére – szembeállítható egymással. A magyarországi helyzet közel áll ahhoz a mintázathoz, amikor az újabb és újabb politikai törésvonalak szépen rárakódnak az előzőkre, mígnem ez a törésvonal elveszti profán jellegét és egy „szent” szembenállás jön létre;⁵⁰ vagy a Claus Offe által leírt „túlterhelt állapothoz”, ahol az ellenség-szövetséges, mi-ők ellentétek bináris dichotómiája uralja a politikai kultúrát, így az együttműködés és a kompromisszumok ellehetetlenülnek.⁵¹ A szlovák politikai attitűd evolúciója is rendelkezik saját nemzetközi kontextussal: ezt a fajta képlékenységet Peter Mair posztkommunista jelenségeként írja le,⁵² amely egyfajta civilizációs inkompetenciában gyökerezik, és a szavazók bizonytalanságában és a politikai vállalkozók kakofóniájában testesül meg. Ezek a nagy különbségek sokban visszavezethetőnek tűnnek a két ország által megélt és feldolgozni kényszerült 20. századi történelmi eseményekre.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források és szakirodalom

Ágh

1998 Ágh, Attila: *The Politics of Central Europe*. London, 1998.

Almond–Verba

1965 Almond, Gabriel A. – Verba, Sidney: *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Boston, 1965.

Bakke–Sitter

2005 Bakke, Elisabeth – Sitter, Nick: Patterns of Stability: Party Competition and Strategy in Central Europe since 1989. In: *Party Politics*, 11. (2005) 2. sz. 243–265. DOI: <https://doi.org/10.1177/1354068805049779>.

Barta

2008 Barta Judit: A szélsőjobb oldali tematika kezelése a magyar médiában. In: *Médiakutató*, 9. (2008) 4. sz. 51–60.

Bartlová

2007 *Co bylo Československo? Kulturní konstrukce státní identity*. Ed.: Bartlová, Milena. Praha, 2007.

Bozóki

2013 Bozóki András: Családi tűzfészek. A kultúra a szimbolikus politika fogságában. In: *Mozgó Világ*, 39. (2013) 10. sz. 3–22.

48 Forráshivatkozás nélkül idézi Bútora, 1997.

49 Lukáč, 2007. 339.

50 Lipset–Rokkan, 1967.

51 Offe, 1991.

52 Mair, 1997.